

УДК 78.01+782/.1/.784

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-41-7>

Фу Цзя

ORCID: 0009-0007-2227-0115

аспірант

Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
I_kulieva@ukr.net

ДУХОВНО-ЕТИЧНІ ТА РЕЛІГІЙНО-МІФОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ОПЕРНОЇ ТВОРЧОСТІ Ж. МАССНЕ

Мета роботи — виявлення ролі духовно-етичних та релігійно-міфологічних настанов оперної творчості Ж. Массне зрілого періоду, спрямованої до християнської тематики, в річизі духовно-естетичних шукань французької культури XIX — початку XX століть (на прикладі «Таїс», «Іродіади» та «Жонглера Богоматері»). **Методологія роботи** відповідно базується на поєднанні засад історико-типологічного, міждисциплінарного, герменевтичного, мистецтвознавчого та музично-інтонаційного методів дослідження. **Наукова новизна** роботи визначається тим, що в ній вперше запропоновано узагальнення духовно-етичних настанов зрілої оперної спадщини Ж. Массне в контексті духовно-матеріальної специфіки французького музичного театру XIX — початку XX століть. **Висновки.** Духовно-релігійний пафос світобачення епохи романтизму, що фактично зближував релігію та мистецтво, знайшов відтворення у різних жанрових сферах та національних мистецько-філософських школах, в тому числі й у французькій. Прагнення до віднайдення настанов «нової релігії» характеризують духовно-естетичну діяльність А. Сен-Сімона, О. Конта, Р. Шатобріана та їх сучасників, в тому числі й Е. Ренана з його оновленим поглядом на історію християнства. В річизі зазначених ідей, що запліднювали діяльність французьких митців XIX століття, знаходяться і ключові положення «літургійного руху», і суттєва роль французьких музично-освітніх закладів, орієнтованих на всебічне дослідження григоріаніки та відродження літургійної музики. На цьому різнобарвному тлі відбувався й розквіт музичного театру Ж. Массне. Його оперна спадщина зрілого періоду («Іродіада», «Таїс», «Жонглер Богоматері») сформована на перетині сталих жанрових традицій французького музичного театру та християнської сюжетно-образної сфери. Сказане обумовлює вибудовування інтонаційно-драматургічної концепції «Іродіади» і «Таїс» на основі протиставлення християнського та язичницького світів, а також на особливому акцентуванні теми любові, що є уособленням гармонії, щастя, «єднання різного» і, водночас, пов'язана з випробуваннями, що стають поштовхом до духовного зростання

головних героїв та їх Преображення. Зазначений духовний стрижень французького музичного театру, в тому числі й ліричної опери, приводить Ж. Массне до оригінального жанрового синтезу, що символізує опера-міраклє «Жонглер Богоматері», в межах якої спостерігаємо не тільки відродження французьких національних традицій духовного театру, григоріаніки, але й репрезентацію нового типу «антигеройчного» персонажу «вбогого духом», життя якого зосереджене на ідеї хваління-служіння Сакральному світові та безпосередньо передбачає духовні шукання європейського музичного театру ХХ століття.

Ключові слова: опера, французька лірична опера, французька «велика» опера, оперна творчість Ж. Массне, християнські образи в операх Ж. Массне, містерія, романтизм, романтизм та християнство, жанр, стиль, національний стиль, жанровий синтез.

Fu Jia, Postgraduate Student of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Spiritual-ethical and religious-mythological dimensions of J. Massenet's opera creativity

The purpose of the work is to identify the role of spiritual-ethical and religious-mythological instructions in the opera work of J. Massenet of the mature period, directed towards Christian themes, in the midst of spiritual and aesthetic searches of French culture of the XIX – early XX centuries (using the example of «Thais», «Herodiades» and «Juggler of the Mother of God»). **The methodology of the work** is based on a combination of the principles of historical-typological, interdisciplinary, hermeneutic, art history and music-intonation research methods. **The scientific novelty** of the work is determined by the fact that it is the first to propose a generalization of the spiritual and ethical guidelines of the mature opera heritage of J. Massenet in the context of the spiritual and mysterious specificity of the French musical theater of the 19th and early 20th centuries. **Conclusions.** The spiritual and religious pathos of the worldview of the Romantic era, which actually brought religion and art closer together, was reproduced in various genre areas and national artistic and philosophical schools, including the French one. The desire to find the instructions of the «new religion» characterizes the spiritual and aesthetic activity of A. Saint-Simon, O. Comte, R. Chateaubriand and their contemporaries, including E. Renan with his updated view of the history of Christianity. In the river of these ideas, which fertilized the activity of French artists of the 19th century, there are also the key provisions of the «liturgical movement» and the essential role of French musical and educational institutions, focused on the comprehensive study of Gregorianism and the revival of liturgical music. The musical theater of J. Massenet flourished against this colorful background. His opera heritage of the mature period («Herodiades», «Thais», «The Juggler of the Mother of God») was formed at the intersection of the stable genre traditions of the French musical theater and the Christian plot-image sphere, the interest in which was stimulated by the «Catholic revival». What has been said determines the construction of the intonation and dramaturgical concept of «Herodiades» and «Thais»

based on the opposition of the Christian and pagan worlds, as well as on the special emphasis on the theme of love, which is the personification of harmony, happiness, «the unity of different things» and, at the same time, is associated with trials, which become an impetus for the spiritual growth of the main characters and their transformation. The specified spiritual core of French musical theater, including lyric opera, leads J. Massenet to an original genre synthesis, symbolizing the miracle opera «The Juggler of Our Lady», within which we observe not only the revival of the French national traditions of spiritual theater, Gregorianism, but also the representation of a new type of «anti-heroic» character «poor in spirit», whose life is focused on the idea of praising and serving the Sacred World and directly predicts the spiritual quest of the European musical theater of the 20th century.

Key words: *opera, French lyric opera, French “grand” opera, opera work of J. Massenet, Christian images in the operas of J. Massenet, mystery, romanticism, romanticism and Christianity, genre, style, national style, genre synthesis.*

Актуальність теми дослідження. Ф. Ніцше, високо оцінюючи духовний потенціал музичного мистецтва, сформованого у ході його багатовікової історії, зазначав: «Бог дав нам музику, щоб ми насамперед підіймалися нею вгору» [цит. за: 6, с. 85]. Її висока духовна місія, укорінена ще у стародавній культовій генезі мистецтва в цілому, знайшла відтворення не тільки в поетиці жанрів, причетних до богослужбової практики, але й у світській її сфері. Сказане стосується й історії європейського музичного театру, зокрема, французької опери, представленої багатьма великими іменами. Одне з найпочесніших місць в ній належить Ж. Массне як одному з класиків французької ліричної опери, репрезентованої в таких його творах, як «Манон» та «Вертер». Водночас зріла оперна спадщина композитора, представлена партитурами «Таїс», «Іродіади», «Жонглера Богоматері» та ін., виявляє тяжіння їх автора до християнського кола образів та відповідної тематики і жанрової сфери. Затребуваність названих опусів композитора в сучасній виконавській та музично-театральній практиці, що відтворюють духовні настанови особистості митця та французької культури рубежу XIX–XX століть, визначає актуальність теми представленої статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняна бібліографія, присвячена оперній спадщині Ж. Массне поки що обмежується окремими дисертаційними дослідженнями, серед яких перш

за все виділяємо роботу Л. Мудрецької, зверненої до жанрово-стильових пошуків композитора, орієнтованих виключно на опери «Манон» та «Вертер» [13]. Окремі оперні твори композитора є предметом наукових розвідок А. Татарнікової [20], М. Вороніної [5], О. Муравської [16, с. 369–384]. В. Кудрявцев аналізує інтонаційно-поетичні символи камерно-вокальної спадщини композитора [11]. Питання визначення інтонаційно-драматургічної специфіки оперної творчості Ж. Массне зазвичай підіймається в роботах, присвячених поетиці французької ліричної опери [див.: 7; 12; 1; 2]. Остання в свою чергу є складовою розвитку не тільки французького музичного театру, але й історичних шляхів розвитку європейської опери в цілому, про що свідчать провідні положення монографії І. Іванової, Г. Куколь та М. Черкашиної [8], а також наукові розвідки О. Сакало [18], звернені до жанрово-драматургічної специфіки французької «великої» опери. В ряді робіт останніх десятиліть простежується оригінальний дослідницький напрям, орієнтований на виявлення духовно-змістовної складової французького музичного театру [23; 14; 20], що генетично сходить до містеріальної генези оперного жанру як такого [див. про це детальніше: 17; 10; 4; 22].

Більш детальну інформацію щодо творчого шляху композитора, його жанрово-стильових уподобань в межах культури Франції XIX століття демонструє зарубіжна бібліографія, представлена фундаментальними монографіями J. Brauger [24], I. Demar [25], B. Olivier [30]. Остання з названих робіт звернена безпосередньо до музичного театру Ж. Массне. Цікавим доповненням до них можна вважати публікацію автобіографічних спогадів композитора [29]. Різноманітні аспекти провідної жанрової сфери творчості Ж. Массне складають основу збірки «Le livret d'opera an temps de Massenet» [28], а також праці A. Gerhard [27], де спадщина митця «вписана» в контекст історичних шляхів розвитку французького музичного театру XIX століття. Проте оригінальна за змістом та інтонаційно-драматургічними показниками оперна спадщина класика французької ліричної опери, що виявила особливо в зрілий період його творчості глибинні

духовно-етичні шукання французької культури рубежу століть в її спрямованості до віднайдення сакральної Істини в межах християнської тематики, і нині потребує узагальнень музикознавчого та музично-культурологічного порядку.

Мета роботи – виявлення ролі духовно-етичних та релігійно-міфологічних настанов оперної творчості Ж. Массне зрілого періоду, спрямованої до християнської тематики, в річці духовно-естетичних шукань французької культури XIX – початку XX століть (на прикладі «Таїс», «Іродіади» та «Жонглера Богоматері»). **Методологія роботи** відповідно базується на поєднанні засад історико-типологічного, міждисциплінарного, герменевтичного, мистецтвознавчого та музично-інтонаційного методів дослідження. **Наукова новизна** роботи визначається тим, що в ній вперше запропоновано узагальнення духовно-етичних настанов зрілої оперної спадщини Ж. Массне в контексті духовно-містеріальної специфіки французького музичного театру XIX – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. Творча постать Ж. Массне, ключові положення поезики його оперної спадщини тісно пов'язані з XIX століттям та його провідними стильовими характеристиками і, перш за все, з романтизмом. Духовні підвалини цього явища європейської культури і нині складають предмет цікавих наукових розвідок, що відкривають його нові «герменевтичні кола». Одним з таких аспектів безсумнівно є його духовно-релігійна складова. XIX століття відрізняється реальним тяжінням до осмислення витоків християнства. На рівні демонстративної антипросвітницької позиції увесь романтизм, на думку В. Турчина, «є іносканням про дух». Аналізуючи історичні шляхи його розвитку та властивих йому духовно-етичних шукань, дослідник констатує: «Він [романтизм] креслить свій проєкт великої утопії, прагнучи встигнути створити хоч щось, вічно кудись поспішаючи, створити хоча б те, що можна назвати якоюсь структурою майбутнього храму, що зводиться сам для себе – храму духу». Аналогічна позиція є провідною і в дослідженнях В. Жирмунського, який вважав романтизм «своєрідною формою розвитку містичної свідомості» [цит. за: 23, с. 67].

Разом з тим романтизм вносить у цей духовний світогляд своє «бачення» його багатовікових настанов, що проявилось в тому числі й у двозначному, суперечливому відношенні до віри. З одного боку, очевидно є туга за християнським ідеалом та його чеснотами, з іншого – певний сумнів у необхідності наслідування традиційної християнської ритуаліки та скептичне ставлення до неї. Романтичний суперечливий синтез цих позицій привів до формування особливої релігійної ментальності, в якій уявлення, запозичені з різних релігій та конфесій, віра в природне, релігійно-містична інтуїція поєднувалися на тлі духовно-емоційного світовідчуття романтика-індивідуаліста.

В кінцевому підсумку світогляд зазначеної епохи, на думку О. Муравської, характеризувався наступними позиціями: «Неприйняттям романтиками “формалізму” офіційної церкви у будь-якому її конфесіональному варіанті, що разом з тим не виключало пильного інтересу до християнства; новими уявленнями про Бога, релігійність, що протистояли позиціям церкви і породжували специфічний для романтизму феномен *“релігійності поза традиціями офіційної церкви”*; пошуками *“нового християнства”* (курсив наш – Ф. Ц.) як засобу духовного з’єднання і відновлення нації, людського співтовариства, що не виключало при цьому можливість індивідуального шляху до Бога та породжувало артистичний пошук сполучення релігійних ідей і художніх типологій...» [15, с. 9]. Зазначені процеси знайшли відбиття й у жанровій специфіці музичного романтизму та її духовно-змістовних показниках. Цитований автор констатує в ньому факт «подальшого поглиблення, з одного боку, процесів секуляризації західноєвропейської культури, що виявлялося в зближенні культових жанрів з оперою і симфонією; з іншого – активізацією зворотного процесу», який дослідниця визначає як «“сакралізацію секуляризованих жанрових типологій”, що відбито у зверненні до біблійних сюжетів у творчості романтиків...» [15, с. 9].

Духовно-релігійний пафос світобачення епохи романтизму, що фактично зближував релігію та мистецтво, знайшов відтворення у різних жанрових сферах та національних мистецько-

філософських школах, в тому числі й у французькій. Прагнення до віднайдення настанов «нової релігії» характеризують не тільки шукання німецьких романтиків (Й. В. Гете, Новалис, Ф. Шеллінг, В. Г. Ваккенродер, Ф. Шлеєрмахер та ін.), а також духовно-естетичну діяльність А. Сен-Сімона, О. Конта, Р. Шатобріана та їх сучасників, в тому числі й Е. Ренана з його оновленим поглядом на історію християнства. Ідеї останнього з названих авторів мали суттєвий вплив й на творчу особистість Ж. Массне.

Отже, відроджуючи сакральні ідеали Середньовіччя, французький романтизм «став своєрідною формою фіксації “гарячої спраги вічності”, “туги за Богом”, об’єднаних у світосприйнятті романтика “почуттям присутності нескінченного, Божественного в усьому кінцевому” (В. Жирмунський). Ідеї про “нове християнство”, “нову релігійність” що долають конфесійні бар’єри, стають засобом піднесення, одухотворення та планетарно-містеріального єднання соціуму. Більшість представників французької історичної школи, солідаризуючись з Гегелем, розглядають історію як єдиний, закономірний процес саморозвитку духу, органічний синтез індивідуально-особистісного і вселенського, що охоплює і Космос Буття і людську історію» [див. про це детальніше: 23, с. 75].

В річищі зазначених ідей, що запліднювали діяльність багатьох французьких митців XIX століття, знаходяться й ключові положення «літургійного руху», генеза якого сходила в тому числі й до реформаційних перетворень християнського літургійного життя, показових для Франції XIX – початку XX століть. В даному випадку (так само як і з «Оксфордським рухом» в Англії) мова йде про «фактичне відродження в Західній Європі традицій східного християнства в контексті повернення до духовних цінностей “православно-кафолічної церкви” періоду Нерозділеного християнства <...> Істотна роль в подібних реформаційних актах належала не тільки візантійському духовному богослужбовому та святоотцівському досвіду (Передадню), але також і ранньосередньовічній західноєвропейській культовій традиції (кельтській, галльській, мозарабській та ін.),

що активно відроджувалася у вказаний період і була співвідносною зі східнохристиянською духовною спадщиною» [16, с. 267]. В цьому плані вельми показовим вважаємо також оперний досвід Ж. Массне, що в деяких своїх зрілих творах безпосередньо апелює (при певних змістовно-мистецьких метаморфозах) до названої традиції. Так сюжетною основою та прообразом головної героїні опери «Таїс» стало життя православної святої Таїс Єгипетської, в той час як інша головна дійова особа – Екслармонда з однойменної опери композитора за своїм походженням є дочкою візантійського імператора. Нарешті, головний персонаж опери «Жонглер Богоматері», що була створена вже на початку ХХ століття, являє собою принципово новий (у порівнянні з оперними персонажами ХІХ століття) тип героя, співвідносного з юродивим, риси якого сходили знов-таки до практики ранньохристиянського віросповідання-служіння періоду «Неподіленої церкви» [див.: 20].

Повертаючись до історичного огляду ролі християнського фактору у французькій музичній культурі середини ХІХ століття, зазначимо також суттєву роль відповідних французьких музично-освітніх закладів, орієнтованих на всебічне дослідження григоріаніки та відродження літургійної музики, що спиралися на її розшифровки та дослідження, що проводилися в абатстві Солем. Серед них виділялася діяльність Школи релігійної музики Луї Нідермеєра (1853), пізніше – Schola Cantorum (1894). Освітня програма останньої базувалася на ідеях про культово-релігійне походження всіх мистецтв, в тому числі й музики.

На цьому різнобарвному тлі відбувався й розквіт французького музичного театру, що на всіх етапах свого розвитку був безпосередньо пов'язаний з містеріальним практикою, яка генетично сходила до християнського духовного театру Середньовіччя [див.: 9], формуючи тим самим провідні настанови власне французького національного театру [3]. Його духовні константи зберігали свою значущість у французькому музичному театрі ХVІІ–ХІХ століть. «Тематика і смислова сутність французького класицистського театру в його драматичному і музичному про- явах невіддільні й від духовних ідей, що живили також фран-

цузький абсолютизм. Останній спирався на антропологічне бачення людини як мікрокосму Бога і Всесвіту. Християнський базис багато в чому визначає високий духовний тонус “великого етичного мистецтва” класицизму і має яскраво виражену афективну природу» [23, с. 176–177]. Зазначимо також, що вона виявилася вельми привабливою в свій час і для Ж. Массне (1884–1885), що, спираючись на трагікомедію Корнеля «Сід», створив однойменну оперу, яка вражала не тільки особистісною драмою головних героїв, але й великими молитовними сценами, що вирішували їх долю і долю їх батьківщини.

Тяжіння французької «ліричної трагедії» до високої духовно-етичної тематики з показовим містеріальним «наповненням» у межах великого спектакля-видовища духовно-просвітницького характеру та його ораторсько-декламаційним інтонаційним озвученням-поданням, при всіх її подальших історико-еволюційних метаморфозах, склало питомий ґрунт й для інших оперних жанрових «моделей», в тому числі для «опери порятунку», французького музичного театру доби «Наполеонівського ампіру», а також визначило змістовну концепцію «великої» опери першої половини XIX століття, репрезентованої в творчості Ж. Ф. Галеві та Дж. Меєрбера. Сенс останньої «зводиться до єдиного сюжету, відповідно до якого герой, що перебуває в гармонії зі своїм оточенням, в певний час здійснює проступок, приводячи тим самим себе і навколишній світ до хаосу. Пошуки шляхів його подолання стають для нього джерелом духовного Преображення, “надії на відродження” (Є. Новосьолова), що знаменує в кінцевому підсумку переборення земного початку та відкриття Вічності (“видіння-осяяння” в фіналах опер)» [23, с. 177].

Водночас такого роду фінали символізують риси «духовно пробудженої людини – особистості з космопланетарним рівнем свідомості, носія духовності та духовних знань, активної діючої інформаційно-енергетичної одиниці Всесвіту, через яку транслюються духовні космічні енергії. Головне призначення духовно пробудженої людини – одухотворяти світ, привносити у життя людства красу і гармонію, любов і добро, мир і істину» [21, с. 206].

Подібного роду містеріальна фабула «великої» опери «доповнюється історичним тлом, що сконцентоване на грандіозних релігійних конфліктах минулого. Їх діапазон охоплює досить широкий спектр – від внутрішніх конфесійних чвар (католики та гугеноти в “Гугенотах” Дж. Меєрбера), національно-релігійних конфліктів (християни та юдеї в “Дочці кардинала” Ж. Ф. Галеві) аж до глобального протистояння Сходу і Заходу, язичництва та християнства (“Африканка” Дж. Меєрбера)» [23, с. 178].

Показово, що головний чинник, що веде до гармонізації-подолання антиномій «великої» опери її автори «вбачають перш за все в *любові*, яка долає всі національні, релігійні та конфесійні перепони і стає джерелом відкриття Істини. Тим не менше, в історико-драматичних реаліях розвитку дії “великої” опери цей шлях репрезентований як *жертовно-мученицький*, що виявляє в образах головних героїв значну роль саме християнських чеснот – смирення, всепрощення, жертовності, молитовності, стійкості віри тощо» [23, с. 178].

Так в поетиці «великої» опери фактично зароджуються типологічні ознаки французької ліричної опери, генезу якої було закладено вже в «Африканці» Дж. Меєрбера. На перший погляд, «велика» та лірична французька опера за своїми ознаками є антиподами і в сюжетно-змістовному, і у масштабному, і в образному плані. Проте поєднує їх центрування уваги на *темі любові*. В ліричній опері вона також мислиться на рівні найвищого прояву «людського в людині». Любов є уособленням, з одного боку, гармонії, щастя, з іншого – пов’язана з численними випробуваннями, що стають своєрідним поштовхом до духовного зростання головних героїв та їх Преображення, втілюючи тим самим здатність до великого почуття і, водночас, готовність до самопожертви [див. про це детальніше: 12]. При такому підході ця ключова тема ліричної опери виступає у якості всеохоплюючого чинника, що єднає різні верстви соціуму, представників протилежних релігійних переконань, національностей, що власне й виявляє духовно-містеріальний базис цього жанру та його схильність в кінцевому підсумку до християнської тематики та її кола образів, як це репрезентовано в зрілій оперній спадщині Ж. Масне.

Містеріальний-духовний чинник є очевидним і у жанровій природі ліричної опери, що виявляє тяжіння до синтезування різноманітних типологій – «великої», комічної опери, опери-міракля, опери-ораторії, «священної драми» тощо.

На цьому тлі й формується оперна спадщина Ж. Массне, значна частина якої пов'язана саме з християнською тематикою. Серед таких вже згадувані опери «Таїс», «Продіада», «Екслармонда», «Жонглер Богоматері», а також ораторія «Богородиця», містерія «Єва», священна легенда «Діва непорочна», ораторія «Марія Магдалина» та ін. Останній з названих опусів мав також і сценічну версію.

Такого роду інтерес композитора до сакральної християнської тематики обумовлений цілим рядом факторів, серед яких суттєвими є не тільки зазначені вище духовно-етичні шукання французької культури XIX століття, літературно-критичні твори Е. Ренана, містеріальні настанови французького музичного театру, але й умови виховання Ж. Массне у сімейному духовно-патріархальному середовищі, провідна роль в цьому процесі матері композитора. Суттєвим можна вважати і вплив на нього мистецького оточення, в тому числі й Ш. Гуно, відомого не тільки в якості класика ліричної опери, але й як духовної особи (абат), творчості Г. Берліоза. Його трилогія «Дитинство Христа» стала для юного Ж. Массне одним з найсильніших музичних вражень-одкровенень, пам'ять про яке він зберігав протягом всього свого життя. На відміну від багатьох своїх сучасників, Ж. Массне не був схильним до декларування своїх духовно-релігійних позицій. Про них свідчила його творчість та оцінки сучасників. Як зазначав один з шанувальників його опер, «якщо при створенні “Жонглера Богоматері” вами [Массне] керувала віра, то “Терезу” Ви написали серцем» [29].

Епоха Ж. Массне характеризується помітною тенденцією до «приземлення» або «олюднення» зазначених релігійних сюжетів, що відчутно і в згадуваній вище трилогії Г. Берліоза «Дитинство Христа», і в ораторіальній спадщині Ф. Ліста, зокрема, в «Легенді про святу Єлізавету», і в «Парсифалі» Р. Вагнера. Такого роду підхід до інтерпретації сакрального сюжету зумовлений в

тому числі й публікаціями праць Е. Ренана, зосередженими на переоцінці біблійної історії. Як вже зазначалося, Ж. Массне був одним з прихильників його світоглядних позицій. Зрілий оперний спадок композитора свідчить не тільки про його інтерес до духовної тематики, але й про різноманітність її жанрово-драматургічних та інтонаційних втілень.

«Іродіада». Образи Саломеї та Іродіади та супутні їм драматичні події біблійної історії можна вважати «вічними» сюжетами в європейській культурі та мистецтві. Епоху романтизму та модерну можна вважати однією з кульмінаційних за кількістю звертання до нього (Г. Гейне, Г. Флобер, О. Уайльд, О. Бердслей, Г. Моро, Ж. Ш. Гюїсманс та ін.). Подібний інтерес в зазначений час досить закономірний, позаяк образ жінки, наповнений протилежними якостями, тобто як втілення насолоди і, водночас, страждання є своєрідним символом європейської культури рубежу XIX–XX століть. Його генеза сходила ще до платонівських ідей про небесну та земну любов. «В епоху модерну, коли розглядався новий образ жінки, жінки-Вамп, ідея двох Афродіт [небесної та земної] стала актуальною, оскільки алегорично точно відображає нову природу стосунків між чоловіком і жінкою. Через любов здійснюється спроба осмислити й саму жінку: яка вона – джерело любові чи просто джерело гріхопадіння» [19, с. 154].

Оригінальною версією тлумачення цієї теми, зверненої, водночас, до біблійного першоджерела, можна вважати «Іродіаду» Ж. Массне, створену за мотивами повісті Г. Флобера. Досить вільне трактування названого літературного твору сформулоало ґрунт для принципово нової концепції тлумачення цього сюжету та його провідних образів і, перш за все, Саломеї. Вона представлена в опері Ж. Массне ідеальною, чистою, непорочною героїнею, закоханою в пророка Іоанна. При цьому їх почуття є взаємними. Зазначимо, що у порівнянні з більш пізніми експресіоністськими інтерпретаціями цього сюжету у творах О. Уайльда та Р. Штрауса, почуття Саломеї та Іоанна можна вважати втіленням саме піднесеної «небесної любові». Інша її «земна» іпостась зосереджена на образах Ірода та Іродіади. Їх непрості

взаємовідносини з головними героями опери утворюють принаймні два «любовних трикутника» – «Ірод–Іродіада–Саломея» та «Ірод–Саломея–Іоанн».

Такого роду протистояння-перетин «небесного» та «земного» розуміння сутності кохання певною мірою єднає «Іродіаду» з «Тангейзером» Р. Вагнера, герої якого, долаючи випробування та спокуси, в кінцевому підсумку сходять до духовного Преображення. Характер розвитку сюжету викликає також певні паралелі між «Іродіадою» та «Аїдою» Дж. Верді: головні герої обох творів зустрічаються у в'язниці, зізнаються у своїх почуттях та прощаються із життям. Тим самим виявляється контактність твору Ж. Массне з романтичною музично-театральною традицією, проте, орієнтованою на біблійне першоджерело.

Показовим в цьому плані можна вважати й інтонаційно-драматургічне рішення «Іродіади». Зазначимо, що ідеально-піднесена сфера почуттів Саломеї та Іоанна перш за все пов'язані з поетикою романтичного ноктюрну – жанру, що знову таки має літургійну генезу. Цей тематичний матеріал, заявлений в оркестровому вступі до III акту, набуває сенс одного з провідних лейтмотивів опери, пов'язаних з почуттями Саломеї до Іоанна. Крім того і зазначена тема, і практично увесь матеріал вокальних партій головних героїв апелює перш за все до ліричного типу висловлювання (секундові інтонації, секстовість, романсовий тип висловлювання). Аналізуючи поетико-інтонаційну та духовно-змістовну сутність французької ліричної опери, Ван Мінцзе зазначає, що «ліричний зміст явищ [в цьому жанрі] позначається причетністю тоново-ритмічно впорядкованого звуковидобуття в ліриці до втілення надпобутових реалій ідеальних людських тяжінь» (курсив наш – Ф. Ц.) [2, с. 33]. В кінцевому підсумку, як зазначає цитований автор, «лірична опера й тембру-амплуа ліричного сопрано визначили поворот оперного мистецтва до активізації надіндивідуального ліризму й депсихологізації персонального вираження, у якому дитяча ритуалізованість психіки, далека від самоаналізу, зосередила увагу слухачів на повноті прояву людської доброти й співчуття до страждання й страждаючих. Людська гріховність і можливість спокути її Каяттям і

щиросердечним Преображенням становлять стрижнів мотиви сюжетів і сценічних положень ліричної опери...» [2, с. 80–81].

Наступним етапом втілення такої жанрово-змістовної концепції можна вважати оперу «**Таїс**». Її сюжетним першоджерелом є «Житіє святої Таїс Єгипетської», шанованої в православ'ї та католицтві. Її духовний шлях від блудниці до черниці певною мірою нагадує життя Марії Магдалини і тому став предметом інтересу не тільки в богословських працях, але й у європейській літературі Середньовіччя та Нового часу. Найбільш популярним є роман А. Франса, що й став основою лібрето опери Ж. Массне. Проте і в даному випадку композитор переосмислив ідею літературного твору. В опері монах-відлюдник Атанаїл (у А. Франса – Пафнутій) намагається повернути красуню-куртизанку Таїс на шлях шанування християнської моралі та сакральних цінностей. У підсумку він сам стає заручником палкого кохання-пристрасті до неї, в той час як сама вона відкриває для себе світ християнських цінностей та приходять до істинної віри. Тобто композитор знов підіймає тему духовного Преображення тепер вже на тлі житія християнської святої. Водночас, драматургічною основою опери постає протиставлення християнського та язичницького світів, кожен з яких має свою жанрово-інтонаційну характеристику. Світ християнських цінностей репрезентований Ж. Массне на основі хорових сцен ченців у I та III діях. Їх основою стає лейтмотив кіновітів, основу якого складає інтонація чистої квінти – інтервалу, що пронизує церковно-співацький обиход різних конфесійних традицій. Крім того, Ж. Массне в характеристиці християнського світу також апелює й до псалмодії, хоральності та поліфонії. Остання в Новий час завжди асоціювалася саме з сакральною тематикою.

Світ язичництва в опері «Таїс» пов'язаний перш за все з танцювальністю, що частіше акцентує тілесний початок та пов'язана з відтворенням людських почуттів саме через рухи тіла. Крім того цей тематичний матеріал характеризується ритміко-інтонаційною орнаментальністю. Зазначимо також, що в інтонаційній мові опери присутня й третя сфера – лірична, що виступає єднальною ланкою між зазначеними вище світами. Вона є показовою для партій Таїс та Атанаїла і, як і в попередній опері

«Іродіада», спирається на типологію ліричного романсу і ноктюрну. В ролі останнього виступає широко відомий у виконавській практиці оркестровий епізод з II акту (1 картина), відомий як «Роздум». Такого роду загальна концепція твору Ж. Массне, сконцентрована на духовному Преображенні головної героїні, виявляє не тільки духовні шукання французького музичного театру, але й європейської опери XIX століття в цілому. Духовне сходження головної героїні певною мірою нагадує й досвід вагнерівського «Парсифаля» – «урочистої сценічної дії» в дусі християнської містерії, орієнтованої на фактичне відродження середньовічного духовного театру.

Цей пошук приводить Ж. Массне на початку XX століття до створення оригінального жанрового синтезу – опери-міракля **«Жонглер Богоматері»** (1900), написаної на основі однойменної новели А. Франса. Остання базується на відомій з XII століття легенді про бідного жонглера Жана. Не володіючи знанням богослов'я та мистецькими талантами поета, художника, архітектора, скульптора, він, будучи щиро віруючою людиною, прославив Діву Марію своїм мистецтвом жонглера і тим самим був Нею відзначений.

Цей твір Ж. Массне став відкриттям нового шляху французького музичного театру початку XX століття, орієнтованого на відродження його містеріальної складової та відповідного типу героя. В опері відсутня типова для ліричної опери та інших жанрів французького оперного театру любовна тематика. Замість цього композитор відтворює шлях нового персонажу, сенс буття якого узагальнено в епіграфі твору – «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне», озвученому мелодикою григоріанського типу. Саме цей герой відкриває шлях до містеріально-ораторіальних композицій А. Онеггера, Д. Мійо, а також О. Мессіана. Творчий шлях останнього був увінчаний грандіозною сценічною дією-містерією про св. Франциска Ассізького, що теж відносив себе до «вбогих духом». Його простота, щирість, душевна відкритість стає водночас стимулом його духовного сходження.

А. Татарнікова, аналізуючи змістовну сутність образу Жана та його інтонаційну мову, констатує, що «його ознаками стає не

тільки преображення, але й домінантна роль служіння-хваління. Генеза подібного «антигероя» (за мірками музичної драми XIX ст. у творчості Дж. Верді, Р.Вагнера тощо) сходить до середньовічної притчево-агіографічної містеріальної традиції» [20, с. 75]. J. M. Ziolkowsky в своєму фундаментальному дослідженні, присвяченому «Жонглеру Богоматері» Ж. Массне, відзначав, що цей твір був дуже дорогим композиторові і розцінювався ним як втілення його власного релігійного світогляду («“Жонглер” – моя віра»). Працюючи над партитурою твору, композитор також нерідко «ідентифікував себе з головним героєм, розраховуючи на духовну підтримку Діви Марії» [31, с. 52–53].

Висновки. Отже, духовно-релігійний пафос світобачення епохи романтизму, що фактично зближував релігію та мистецтво, знайшов відтворення у різних жанрових сферах та національних мистецько-філософських школах, в тому числі й у французькій. Прагнення до віднайдення настанов «нової релігії» характеризують духовно-естетичну діяльність А. Сен-Сімона, О. Конта, Р. Шатобріана та їх сучасників, в тому числі й Е. Ренана з його оновленим поглядом на історію християнства. В річищі зазначених ідей, що запліднювали діяльність французьких митців XIX століття, знаходяться і ключові положення «літургійного руху», і суттєва роль французьких музично-освітніх закладів, орієнтованих на всебічне дослідження григоріаніки та відродження літургійної музики. На цьому різнобарвному тлі відбувався й розквіт музичного театру Ж. Массне. Його оперна спадщина зрілого періоду («Іродіада», «Таїс», «Жонглер Богоматері») сформована на перетині сталих жанрових традицій французького музичного театру та християнської сюжетно-образної сфери. Сказане обумовлює вибудовування інтонаційно-драматургічної концепції «Іродіади» і «Таїс» на основі протиставлення християнського та язичницького світів, а також на особливому акцентуванні теми любові, що є уособленням гармонії, щастя, «єднання різного» і, водночас, пов'язана з випробуваннями, що стають поштовхом до духовного зростання головних героїв та їх Преображення. Зазначений духовний стрижень французького музичного театру, в тому числі й ліричної опери, приводить

Ж. Массне до оригінального жанрового синтезу, що символізує опера-міраклъ «Жонглер Богоматері», в межах якої спостерігаємо не тільки відродження французьких національних традицій духовного театру, григоріаніки, але й репрезентацію нового типу «антигеройчного» персонажу «вбогого духом», життя якого зосереджене на ідеї хваління-служіння Сакральному світові та безпосередньо передбачає духовні шукання європейського музичного театру ХХ століття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ван Мінцзе. Лірика і аріозність у вибудові жанру ліричної опери. *Українська музика: Науковий часопис*. 2018. Число 4 (30). С. 196–203.
2. Ван Мінцзе. Лірична семантика жіночих образів в оперній творчості (Г. Доніцетті, Ш. Гуно, М. Римський-Корсаков, Дж. Пуччіні): дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — музичне мистецтво / Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2020. 179 с.
3. Ван Те. Явище національного стилю в контексті музичної поетики опери: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — музичне мистецтво / Одеська державна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2008. 17 с.
4. Волкова Г. В. Ритуально-містичний принцип виразності оперного дійства і складових його драматургії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, Культурологія, Соціологія*. 2019. Вип. 17. С. 14–22.
5. Вороніна М. О. Особливості трактування євангельських сюжетів у французькій ораторії другої половини ХІХ ст. крізь призму історії жанру («Дитинство Христа» Г. Берліоза та М. Магдаліна Ж. Масне): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — музичне мистецтво / НМАУ імені П. І. Чайковського. Київ, 2017. 18 с.
6. Захарчук О. Музика як мова душі. *Українська музика*. 2016. № 1 (19). С. 85–91.
7. Енська О. Ю. Антична тематика та діалог культур в оперній творчості Ш. Гуно: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — Музичне мистецтво / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 1995. 25 с.
8. Іванова І. Л., Куколь Г. В., Черкашина М. Р. Історія опери: Західна Європа ХVІІ–ХІХ століття: навчальний посібник / За ред. М. Р. Черкашиної. Київ: Заповіт, 1998. 384 с.
9. Клековкін О. Блазні Господні: Нарис історії Біблійного театру. Київ: «АртЕк», 2006. 352 с.
10. Красиліна І. В. Християнська містерія в детермінації витоків опери. *Мистецтвознавчі записки*. 2020. Вип. 37. С. 185–190.

11. Кудрявцев В. Ю. Шляхи герменевтичної розшифровки інтонаційно-поетичних символів «Жовтневої поеми» Ж. Массне. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство*. 2017. Вип. 57. С. 83–91.

12. Мовчан В. Специфіка підходу до літературного першоджерла в ліричній триаді Ш. Гуно. *Часопис НМАУ ім. П. І. Чайковського: зб. наук. пр.* 2013. № 3 (20). С. 3–11.

13. Мудрецька Л. Г. Жанрово-стильовий пошук в оперній творчості Жюля Массне (на прикладі опер «Манон» та «Вертер»): автореф. дис. ... кандидата мистецтвознавства 17.00.03 – музичне мистецтво / Одеська державна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2004. 18 с.

14. Муравська О. В. Містеріальні основи виразності французької «великої опери». *Ідеальні першооснови націй і мистецьких відкриттів: монографія*. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. С. 266–284.

15. Муравська О. В. Німецька траурна погребальна музика лютеранської традиції як феномен європейської культури XVII–XX століть: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2004. 16 с.

16. Муравська О. В. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика XVIII – XX століть: монографія. Одеса: Астропринт, 2017. 564 с.

17. Осіпова В. О. Християнсько-містеріальний континуум оперного мистецтва: генезис, еволюція, перспективи: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2003. Одеса. 16 с.

18. Сакало О. Опера як текст своєї історичної доби (На прикладі опери «Пророк» Дж. Мейснера). *Українське музикознавство: Науково-методичний збірник*. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2002. Вип. 31. С. 305–316.

19. Станичнов О. Еротизм у живописі польської сецесії. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2016. Вип. 28. С. 153–160.

20. Татарнікова А. А. Містеріально-словослівні аспекти французького музичного театру початку XX століття (на прикладі «Жонглера Богоматері» Ж. Массне). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрямок: Мистецтвознавство: науковий збірник*. Рівне: РДГУ, 2019. Вип. 32. С. 72–78.

21. Тюріна Т. Г. Духовне пробудження особистості: характерні ознаки, умови та чинники. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. 2021. Т. 1. № 2 (101). С. 197–209.

22. Черненко В. О. Метажанр як феномен культури: містерія – літургія – опера – «містерія»: автореф. дис. ... канд. філософських наук: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 19 с.

23. Шан Юн. Містеріальні аспекти «великої» французької опери та їх відтворення у творчості Дж. Меєрбера та Ж. Ф. Галеві: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 — музичне мистецтво / Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2021. 211 с.

24. Brauger Jean-Christophe. Jules Massenet. Paris: Fayard, 2024. 1068 p.

25. Demar Irvine. Massenet: A Chronicle of His Life and Times. Publisher Amadeus, 2003. 420 p.

26. Harding J. Massenet. Publisher Dent, 1970. 229 p.

27. Gerhard A. The Urbanization of Opera: Music Theater in Paris in the Nineteenth Century / Translated by M. Whittall. Chicago: University of Chicago Press, 2000. 526 p.

28. Le livret d'opera an temps de Massenet. Publications de l'Universite de Saint-Etienne, 2022. 365 s.

29. Massenet Jules. My Recollections. Boston: Small, Maynard and company Publishers, 1919. URL: https://archive.org/stream/myrecollectionsb00barniala/myrecollectionsb00barniala_djvu.txt (дата звернення: 25.08.2023).

30. Olivier Brigitte. Massenet pour un Theatre musical: essai. Actes Sud, 1996. 296 s.

31. Ziolkowsky Jan M. The juggler of Notre Dame and the Medievalizing of Modernity. Cambridge: Open Book Publisher, 2018. Volume 4: Picture That Making a Show of the jongleur. 520 p.

REFERENCES

1. Van, Mintsze (2018). Lyrics and arias in the construction of the lyric opera genre. *Ukrayins'ka muzyka: Naukovyy chasopys*. 4 (30), 196–203 [in Ukrainian].

2. Van, Mintsze (2020). Lyrical semantics of female images in opera works (G. Donizetti, S. Gounod, M. Rimsky-Korsakov, J. Puccini). Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka natsional'na muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

3. Wang, Te (2008). The phenomenon of national style in the context of musical poetics of opera. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka derzhavna muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

4. Volkova, H. V. (2019). Ritual-mystical principle of expressiveness of opera action and components of its dramaturgy. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filosofiya, Kul'turolohiya, Sotsiolohiya*. 17, 14–22 [in Ukrainian].

5. Voronina, M. O. (2017). Features of interpretation of evangelical subjects in the French oratory of the second half of the XIX century. through the lens of the history of the genre («The Childhood of Christ» by G. Berlioz and «Mary Magdalen» by J. Massenet). Extended abstract of candidate's thesis. Kiev: Natsional'na muzychna akademiya Ukrayiny im. P. I. Chaykovs'koho [in Ukrainian].

6. Zakharchuk, O. (2016). Music is the language of the soul. *Ukrayins'ka muzyka*. 1 (19), 85–91.

7. Ens'ka, O. YU. (1995). Ancient themes and dialogue of cultures in Sh. Gounod's opera work. Extended abstract of candidate's thesis. Kiev: Natsional'na muzychna akademiya Ukrayiny im. P. I. Chaykovs'koho [in Ukrainian].

8. Ivanova, I. L., Kukol', H. V., Cherkashyna, M. R. (1998). Opera history: Western Europe of the 17th–19th centuries: a study guide / Ed. M. R. Cherkashina. Kiev: Zapovit [in Ukrainian].

9. Klekovkin, O. (2006). Jesters of the Lord: An Essay on the History of the Biblical Theater. Kiev: "ArtEk" [in Ukrainian].

10. Krasylina, I. V. (2020). Christian mystery in determining the origins of opera. *Mystetstvoznavchi zapysky*. 37, 185–190 [in Ukrainian].

11. Kudryavtsev, V. Yu. (2017). Ways of hermeneutic decoding of intonation and poetic symbols of "October poem" by J. Massenet. *Kul'tura Ukrayiny. Seriya: Mystetstvoznavstvo*. 57, 83–91 [in Ukrainian].

12. Movchan, V. (2013). The specificity of the approach to the literary primary source in the lyrical triad of S. Gounod. *Chasopys NMAU im. P. I. Chaykovs'koho: zb. nauk. pr.* 3 (20), 3–11 [in Ukrainian].

13. Mudrets'ka, L. H. (2004). Genre-style search in the opera work of Jules Massenet (on the example of the operas "Manon" and "Werther"). Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka derzhavna muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

14. Muravs'ka, O. (2023). The mysterious foundations of expressiveness of the French "grand opera". *Ideal'ni pershoosnovy natsiy i mystets'kykh vidkryttiv: monohrafiya*. Kiev: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

15. Muravs'ka, O. V. (2004). German mournful funeral music of the Lutheran tradition as a phenomenon of European culture of the 17th–20th centuries. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka derzhavna muzychna akademiya im. A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

16. Muravs'ka, O. V. (2017). East Christian paradigm of the European culture and music of the XVIII – XX centuries. Odessa: Astroprint [in Ukrainian].

17. Osipova, V. O. (2003). Christian-mysterical continuum of opera art: genesis, evolution, perspectives. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka derzhavna muzychna akademiya im. A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

18. Sakalo, O. (2002). Opera as a text of its historical era (On the example of the opera "Prophet" by J. Meyerbeer). *Ukrayins'ke muzykoznavstvo: Naukovo-metodychnyy zbirnyk*. 31, 305–316 [in Ukrainian].

19. Stanychnov, O. (2016). Eroticism in the painting of the Polish Secession. *Visnyk L'vivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv*. 28, 153–160 [in Ukrainian].

20. Tatarnikova, A. A. (2019). Mysterious and liturgical aspects of the French musical theater of the beginning of the 20th century (on the example of "The Juggler of Our Lady" by J. Massenet). *Ukrayins'ka kul'tura*:

mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku. Napryam: Mystetstvosnavstvo: naukovy zbiryk. 32, 72–78 [in Ukrainian].

21. Tyurina, T. G. (2021). Spiritual awakening of personality: characteristic features, conditions and factors. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka: zbiryk naukovykh prats'*. 1, № 2 (101), 197–209 [in Ukrainian].

22. Chernenko, V. O. (2002). Metagenre as a cultural phenomenon: mystery – liturgy – opera – “mystery”. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

23. Shan, Yun (2021). Mysterious aspects of the «grand» French opera and their reproduction in the work of J. Meyerbeer and J.F. Halevy. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka natsional'na muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].

24. Brauger Jean-Christophe (2024). Jules Massenet. Paris: Fayard [in French].

25. Demar Irvine (2003). Massenet: A Chronicle of His Life and Times. Publisher Amadeus [in English].

26. Harding J. (1970). Massenet. Publisher Dent, 1970 [in English].

27. Gerhard A. (2000). The Urbanization of Opera: Music Theater in Paris in the Nineteenth Century / Translated by M. Whittall. Chicago: University of Chicago Press [in English].

28. Le livret d'opera an temps de Massenet (2022). Publications de l'Universite de Saint-Etienne [in French].

29. Massenet Jules. My Recollections (1919). Boston: Small, Maynard and company Publishers. Retrieved from: https://archive.org/stream/myrecollectionsb00barniala/myrecollectionsb00barniala_djvu.txt

30. Olivier Brigitte (1996). Massenet pour un Theatre musical: essai. Actes Sud [in French].

31. Ziolkowsky Jan M. (2018). The juggler of Notre Dame and the Medievalizing of Modernity. Cambridge: Open Book Publisher. Volume 4: Picture That Making a Show of the jongleur [in French].